

Şəms Təbrizinin “Maqalat” əsərində Şərqi mütəfəkkirləri**Könül Hacıyeva**

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Azərbaycan.

E-mail: konulhaciyeva75@gmail.com

Annotasiya. Şəms Təbrizi Azərbaycanın və Şərqi dünya şöhrətli mütəfəkkirlərindəndir. O, dünyadan köçdükdən sonra mürid və davamçıları ondan əxz etdikləri bilgi dolu məlumatları, eşitdikləri sözləri, əhvalatları “Maqalat” adı altında topladılar. Əsər Şəmsin həyatı ilə bağlı hekayətlərdən, bəhs etdiyi söhbətlərdən, təsəvvüfi görüşlərindən, Mövlana və başqa sufilərlə danışmalarından ibarətdir. Əsəri dəyərli və əhəmiyyətli edən digər bir cəhət isə orada məşhur tarixi şəxslər, Şərqi böyük mütəfəkkirləri, övliyalardan məlumatların yer almasıdır. Müəllif əsər boyu Bəyazid Bistami, Fəxrəddin Razi, Şahabəddin Sührəvərdi, Sanai, Həllac Mənsur, Omər Xəyyam, Şibli Bağdadi, İbn Sina, Eynəlzəat Miyanəci, Fəridəddin Əttar, Sədi Şirazi, Nəsirəddin Tusini kimi görkəmli mütəfəkkirlər haqqında məlumat verir, onlarla bağlı əhvalatlardan nümunələr gətirir. “Maqalat”da haqqında ən çox bəhs olunan, fikirlərinə tez-tez istinad edilən, adı sevgi və hörmətlə çəkilən Mövlana Cəlaləddin Rumi-dir.

Açar sözlər: Şəms Təbrizi, mütəfəkkir, Azərbaycan, sufi görüşləri, elm

Maqalə tarixçəsi: göndərilib – 15.09.2020; qəbul edilib – 28.09.2020

The East thinkers in the work “Maqalat” (“Expression”) by Shams Tabrizi**Konul Hajieva**

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: konulhaciyeva75@gmail.com

Abstract. Shams Tabrizi is one of the world-famed thinkers of Azerbaijan and the East. When he passed away his successors and followers collected information and the words and occurrences which they heard from him under the name of “Maqalat” (“Expression”). The work deals with stories about the life of Shams and his talks about his Sufi views, discoursing to Mövlana and other mystics. The main important peculiarities of the work is that there is information about the well-known historical persons, the great thinkers of the East, and the praised and wise men.

The author gives information in the work about the distinguished persons such as Bəyazid Bistami, Fəxrəddin Razi, Şahabəddin Sührəvərdi, Sanai, Həllac Mənsur, Omər Xəyyam, Şibli Bağdadi, İbn Sina, Eynəlzəat Miyanəci, Fəridəddin Əttar, Sədi Şirazi, Nəsirəddin Tusini and also gives some patterns from the stories connected with them. In the work named “Maqalat” more information is given about Mövlana Cəlaləddin Rumi with love and respectably and it is based on his thoughts too.

Keywords: Shams Tabrizi, thinker, Azerbaijan, Sufi views, science

Article history: received – 15.09.2020; accepted – 28.09.2020

 Giriş / Introduction

Şəms Təbrizi (Şəmsəddin Məhəmməd Təbrizi) Azərbaycanın və bütünlükdə Şərqi dünyaca məşhur mütəfəkkirlərindəndir. Doğulduğu il dəqiq bilinməsə də Təbrizdə dünyaya gəldiyi məlumdur. O, neçə-neçə şair, ədib və mütəfəkkirin yetişdiyi Təbrizdə ilk təhsilini almış, Quranı, dini elmləri, dəqiq fənləri dövrünün ustad alimlərindən öyrənmişdir. Şəms və ya Şəmsəddin “dinin günəşi” anlamı ilə onun ləqəbi olmuşdur. Əsl adı isə Məhəmməd bin Əlidir. Təsəvvüf elmində Əbu Bəkr Kirmanidan, Baba Kamal Cündidən dars alan Şəms müəllimini çox sevir, darsları üzərində çalışırdı. Şəms Təbrizi Həzrəti Məhəmməd peyğəmbərin (s) gözəl əxlaqını özünə örnək bilərək, bütün işlərini, ədalətini, məsələlərə münasibətini Onun əxlaq və tərbiyəsinə uyğun qurmağa çalışırdı. Ona bir şey təklif edəndə ya da istədiyi bir şeyi gətirəndə, onlara qarşılığında mütləq na isə vərərdi. Bu yaxşılığı edənlərə isə dua edərdi. Səyahət etdiyi digər şəhərlərdə Tanrının ona bir könül dostu yetirməsi üçün çoxlu dua edirdi. Nəhayət, etdiyi duaların nəticəsi olaraq bir gün yuxuda “Konyadakı Mövlana Cəlaləddin Ruminin yanına gedib onun yetişməsinə” kömək etməli olduğunu bildirdi. Şəms bunun üçün Allaha şükür edib “Belə dostu canım fəda olsun”, - deyərək Konyaya yollandı və haqiqətən də, Cəlaləddin Ruminin bir təsəvvüf və mütəfəkkir kimi yetişməsində böyük rol oynadı. Bununla bağlı akademik Rafael Hüseynovun qeydlərində oxuyuruq: “Şəms ələ bir Şəms kimi-Günəş kimi Cəlaləddin Ruminin ömrünə və taleyinə doğdu, öz nuryəli ondakı işığı da coşdurdu” [1, s.4]. O, dünyadan köçdükdən sonra mürid və davamçıları ondan əxz etdikləri bilgi dolu məlumatları, eşitdikləri sözləri, əhvalatları “Maqalat” adı altında topladılar. “Maqalat” əsrlər sonra belə oxucularını maarifləndirməyə davam edir.

Əsas hissə / Main Part

Neçə yüzilliklər keçdikdən sonra bizim Şəms Təbrizinin həyat və fəaliyyəti, fikirləri, daxili aləmi haqqında təsəvvürümüz məhz bu kitab vasitəsilə yaranır. Əsərin başqa bir adı “Xırqeyi-Şəms”dir. “Elmi olmayan bədən suyu olmayan şəhərə bənzər”, - deyən mütəfəkkirimizin “Maqalat”ı əsrlər sonra belə oxucularını bilikləndirməyə, maarifləndirməyə davam edir. Əsər haqqında deyilir: “Maqalat kitabı, Şəms Təbrizinin bəzi məclislərindəki söhbətləri zamanı, Mövlana ilə danışarkən aralarında olan bəhslərin, müridlər və inkarçılar tərəfindən soruşulan suallara verdiyi cavabların toplanması ilə yaranmışdır. Əsər eyni zamanda bəzə Mövlananın şəxsi həyatını, onun ömür hekayəsini əhatə edən bir çox gizli xətalər də gün işığına çıxardır” [2]. Mütəfəkkir şəxsiyyətlərin mirası məhz onların mənəvi cəhətdən zəngin əsərləridir. Bununla belə, “Maqalat” əsri müəllifin xarakterik xüsusiyyətləri, mənəvi keyfiyyətləri, ümumiyyətlə şəxsiyyəti haqqında özəl təəssürat yaradır. Bununla bağlı oxuyuruq: “Maqalat”dakı ifadələrinə əsasən Şəmsin daha çox mələmət (məzəmmət) yolunu tutan, ilahi və insani məhəbbəti hər şeyin başı sayan, şəriətin yalnız təriqət və haqiqətə əsaslanma biləcəyini söyləyən, dili zikr edən, könülu şükür edən, vücudu sabr edən ariflərin gərəkə hilmətə sahib olduğunu iddia edən, nubüvvət və vəlilik məqamının ucalığını layiqincə isbat edə bilməyən nəzər əhlindən uzaq duran, səma əhli, calal yonu ön planda olan bir camalə sahib Məhəmməd məşrəbli bir sufi olduğu söylənilə bilər” [3]. Şəmsin təsəvvüfi görüşlərindən, bəhs etdiyi söhbətlərdən, dila gətirdiyi deyimlərdən, Mövlana və başqa sufilərlə danışmalarından, həyatı ilə bağlı hekayətlərdən hasil olan əsərin “Kəlaməti-Şəmsi-Təbrizi”, “Əsrari-Səmsəddin Təbrizi”, “Məarif-i-Şəms Təbrizi” kimi adlarla da bilindiği məlumdur. “Maqalat”ın nəşri, tərcüməsi və ictimai əsərlərin yazılmasındakı rolu barədə geniş bəhs etmək olar. Bununla bağlı İslam ensiklopediyasında deyilir: “Risaləyi-Sipəhsalar, Sultan Vələdin “İbtidənəmə”si və Əflakinin “Mənaqibul-arifin”i kimi Moləviləyin təşəkkül dönməndə yazılan əsərlərdə Maqalat”dan faydalanılmışdır. Əsər Əhməd Xoşnevis (Maqaləti-Şəms Təbrizi, Tehran 1349 h.ş.), Nəsirəddin Şahibəzzaməni (Xəfti-Sevvom, Tehran 1351 h.ş.), Məhəmməd Əli Muvəhhid (Maqalat, Tehran 1369 h.ş.) və Cəfər Mədərri-Sədiqi (Maqalat, Tehran 1994) tərəfindən nəşr edilmiş, Bədiəzzəman Foruzanfərin nəşr etmək təşəbbüsləri nəticəsiz qalmışdır. Kitabın türkcə tərcüməsi Mehmet Nuri Gəncosmana məxsusdur (Söhbətlər I-II, İstanbul 1974-1975; İstanbul 2006, Maqalat ad

ila)»[3]. Qeyd etdiyimiz mənbədə “Məqalat”ın ingilis dilinə çevrilmiş variantının nəşr edildiyi haqqında da məlumat vardır. Hətta bir çox hallarda bu tərcümə əsərin tam həcmi əks etdirmir, sadəcə bir qismini əhatə edir. Tərcümə barədə oxuyuruq: “Vilyam Çittikin 2005-ci ildə İranda “İlin kitabı” mükafatını alan, Anemari Şimmela ithaf edilən “Me and Rumi”(Mən və Rumi) adlı əsəri (Luisvill 2004) “Məqalat”ın üçdə ikisinin ingiliscə tərcüməsidir. Tərcümədə Şəms Təbrizinin avtobiografiyasının ortaya çıxarılmasına çalışılmışdır. Şəms Təbriziyə “Məqibül-kulub” adlı 138 beyitlik məsnəvi tərzində bir əsər aid edilərsə də qəbul edilməmişdir [3]. Müəllif əsərdə təfsir, hədis və bir çox Quran elmlərinin izahını verir. Əsərdə müxtəlif dini rəvayətlərə, olmuş tarixi hadisələr haqqında yazılı və şifahi məlumatlara bəş vurulur. Mövlana Cəlaləddin Ruminin Şəms Təbriziye ithafən yazıb ərsəyə gətirdiyi “Divani-Şəms”də də oxşar mövzular işlənmişdir. Görkəmli ədəbiyyatşünas alim fil.ü.f.d. Çingiz Sasani yazır: “Şəms elmi-poetika, təfsir və təvil, bədii təsvir qanunları, irfan və irfani şeir sahəsində professional bir nəzəriyyəçi idi, ancaq şeir sənətində praktik (təcrübə və örnək sahibi) olmadığı üçün Mövlana onun elmi-ədəbi və irfani görüşlərini nazma çəkmiş, “Divani-Şəms” adı ilə müəlliminin şərfinə alnı cilddə divan bağlamışdır [4, s.239-240]. Orta əsrlər Azərbaycan bədii-fəlsəfi fikrini dərinlən araşdıran alim “Məqalat” və “Divani-Şəms” əsərlərini tutuşdurma və qarşılaşdırma yolu ilə təhlil və tədqiq cəlb etməklə bu qənaətə gəlmişdir. Belə demək mümkünsə, yalnız bu iki əsərlə yaxından tanış olduqdan sonra Şəms Təbrizinin Mövlana Cəlaləddin yaradıcılığına təsiri barədə dolğun nəticəyə gəlmək olar. Bayağı fikrin davamı olaraq oxuyuruq: “Divani-Şəms” və “Məsnəviyi-mənəvi”nin “Məqalat”la qarşılıqlı müqayisəsi Şəmsin Mövlana üzərində dərin elmi-nəzəri və ədəbi təsirini aydın bir surətdə göstərməkdədir. “Məqalat”dakı qısa hekayə və təfsirlər “Divani-Şəms”in əsas mövzu və mətləblərini əks etdirir və buradan gərəkək bir nəticə çıxarmaq olar ki, Şəmsin adına yazılmış Divan “Məqalat”ın müəllifinin naturalist fəlsəfi-irfani dünyagörüşünün məhsuludur [4, s.248]. Əsəri dəyərli və əhəmiyyətli edən digər bir cəhət isə orada məşhur tarixi şəxslər, Şərfin böyük müfəkkirləri, övliyələri barədə məlumatların yer almasıdır. Müəllif əsər boyu yeri gəldikcə bu şəxsiyyətlərin adını çəkir, onlarla bağlı məqamları bəhs edir.

“Məqalat”da adı çox çəkilən müfəkkirlərdən biri Bəyazid Bistamidir. Əsl adı Əbu Yəzid Tayfur olan bu övliyə İmam Sadiqdan (ə) dərs almış bir sufidir. Bu islam alimi müsəlman Şərfin-dən ən üstün məqama yetişmiş bir övliyə olaraq tanınır. Deyilənlərə görə, mənəvi halları zamanı “Cübhamin altında Allahdan başqaş yoxdur”, deyərək vədə gələr, arıyan zaman isə tövbə edərmiş. Şəms Təbrizi onun yetmiş dafə Həccə pıyada gətirdiyi varğulayaraq qeyd edir: “Bəziləri deyir ki, müqayisə edilsə, Bəyazid ilə Cüneydin yüz dafə Fəxri Razidan təcrübəsiz olmaları üzə çıxardı. Bəzən təfsirdə, bəzən Quranın izahında ona yetmişə həsət çəkərdilər. Deyirlər ki, Fəxri Razi təfsir və Quran elmində min top kağız sarf etmiş...Halbuki yüz min Fəxri Razi Bəyazidin ayağının tozuna belə çatmaz. Cəftə qapıdan asılar, amma o qapı da evin içini görüb anlaya bilməz” [1, s.61-62]. Şəms Təbrizi Bəyazid Bistaminin digər bir islam alimi Fəxrəddin Razi ilə qarşılaşdıqları cavab olaraq Bistaminin daha üstün olduğunu vurğulayır. Qeyd edək ki, Fəxri, ya da Fəxrəddin Razi adlanan bu alimin “Kitabül-Fərasət” adlı əsəri məşhurdur. Şəms onu filosof adlandırır və deyir: “Fəxri Razi sarayın irəli gələn əmirilərindəndi. Onu pisləmək üçün deyirdilər ki, sən-də o elmlərdən başqa bir bilgi də var, amma bilirik ki, sən kafirsən” [1, s.257]. Müəllif bu hadisə-dən bəhs etməklə haqiqi alimlərin fəaliyyətinin bütün dövrlərdə başqaları tərəfindən paxillik və qısqançılıqla qarşılandığını, onların şər və böhtanlara məruz qaldığını vurğulayır.

Əsərdəki bir bəhsdə Fəxrəddin Razi ilə yanaşı, digər bir alimin də adı çəkilir ki, bu da əslən Azərbaycandan olan filosof Şəhəbəddin Yəhya Sührəvardidir. O, XII yüzillikdə yaşamış Şərfin görkəmli müfəkkirlərindəndir. Böyük sufi, İşıqilik fəlsəfi məktəbinin banisi, islam mistisizmi-nin ən mühüm nümayəndələrindəndir biri sayılan Şəhəbəddin Sührəvardinin “İşıq fəlsəfəsi”, “Giriş-lər və qarşıya qoyulmuş məsələlər”, “İşıq heykəllər” və s. əsərləri vardır. Şəms Təbrizi ondan Şə-hab deyə bəhs edərək yazır: “Şəhabin yanına gətirdilər, minlərlə ağıllı söz dindəldilər. Ondən fayda-larıldılar, səcdə etdilər. Bayıra çıxanda dedilər ki, o hər elmdə yetkin bir filosofdur. Mən onları ki-tabdən sildim. “Hər şeydə alim olan ancaq Allahdır”, - dedim və belə yazdım: Filoşof çox şeydə alimdir” [1, s.256]. Göründüyü kimi, Şəms Təbrizinin əqidəsincə, bütün mükəmməlliklər Allahla

aiddir. Bəyazid Bistami ilə bağlı “Məqalat”da yenə deyilir: “Bəyazid Bistami könüllü zikr edardi, Nə üçün onu dil ilə söyləmək istəmədi. Çünki o, mənədə sərxoş idi. Məni ucaldın, şanıma nə ucadır, deyirdi. Bu sərxoşluq halında Həzrəti Mustafaya (s) diqqət yetirə bilməzdi. Bəyazid o cəhətdən elə bir sərxoş idi ki, aşıqlara bağlanması mümkün deyildi” [1, s.102]. Gördüyümüz kimi, Şəms bu sufi alimin zikr etmə tərzini izah etməklə bir çox məqallara aydınlıq gətirməyə çalışmışdır.

Şəms Təbrizinin “Məqalat”da yad etdiyi şəxslər arasında Şərfin böyük filosof şairi Sənai də var. Əbdülməcrid Məccid ibn Adəm Sənai 1081-ci ildə Əfqanıstanın Qəznə şəhərində anadan ol-muşdur. III Məsud Qəznənin hakimiyyəti (1099-1115) dövründə yaşayıb-yaratmışdır. Onun məşhur əsəri “İlədiqət-ul-həqiqət”dir. Müəllif ondan Həkim Sənai deyə bəhs edərək, onu Seyid Bərhanəddinlə müqayisə edir. Əsərdən bir nümunəyə nəzər yetirək: “Həkim Sənainin son günləri Seyyid Bərhanəddindən, Seyyid Bərhanəddinin son günləri Məvlanadan daha yaxşı idi mi? Sənai-nin xoş bir halı, Bərhanəddinin geniş bilgisi vardı. Bunları görürsən, İmad və başqaları kimi gəlib-keçmişlərin üzünü gözünə gətir. Necə ki, buğda çuvalından alınacaq bir ovuc nümunə çuvalın içindəki minalarla buğda danəsinin necəliyini göstərir” [1, s.123]. Şəms bu sufilərin hər birinin öz-nəməxsus cəhətlərindən söz açır. İzahında buğda misalını çəkərək obrazlı ifadəyə yer verir.

“Məqalat”da Mənsur Həllacın adına da çox təsadüf olunur. Qeyd edək ki, müəllifin bu eşq fədasısına münasibəti birmənalı deyil. “Məqalat”da oxuyuruq: “Allah dostlarının gözəl əməlləri ona yaxın ərənlərin işləri dərəcəsinədədir. Hər kim bizim dostumuzsa, əvvəl etdiyindən daha çox ibadət etməlidir. Ancaq dostlara, dənən danışdıgımız sözlərin Bəyazidin, Cüneydin, hətta o rusvalıq ustadı Həllacın sözləri ilə nə əlaqəsi var, demirəm. Sıx ibadət barədə dediyim sözlərimdən ya-pışı! Çünki yuxarıda adıçəkilən kəslər Həzrət Məhəmmədin (s) tonində bir tük belə ola bilməzlər [1, s.97]. Gördüyümüz kimi, Şəms Təbrizi Həllac Mənsuru “rusvalıq ustadı” adlandırır. Lakin bu-nunla bərabər, onun adını Bəyazid Bistaminin, Cüneyd əl-Bəğdədinin adları ilə bir sırada çəkir. Türk İslam Ədəbiyyatı əsərində Həllac Mənsurdan “Allah eşqi uğrunda özünü fəda etməkdən çəkinməyən və bu cəhəti ilə aşıqların rəhbəri, böyük fədakarlıq nümunəsi və eşq qəhrəmanı Həllac Mənsur” deyə bəhs edilir [1, s.20]. Həllac Mənsur təsəvvüf düşüncəsi və hərəkətinə istiqamət ver-nən alim-sairlərdəndir. Bütün islam alimində məşhur olan “aşiqlərin rəhbəri” adlanan bu təsəvvüf aliminin “Kitabüt-Təvasin” adlı əsəri çox qiymətli dir. Şəms Təbrizi “Məqalat”ın digər bir yerində Həllac Mənsur haqqında bunları yazır: “Zəmanənin şeyxləri Həllacın olumunu istədilər. Təbiiq əhli həmlülərlə şəriət müftiləri da onlara yardım etdilər ki, savabını paylaşınsınlar. Bununla bərabər, o həm şübhə, həm də yuqun mərtəbəsinə qaldı. “Görəsən, mən yarammı”, deyə yuqun mərtəbəsinə yetişə bilmədi. Həqiqət yolçularının yolu yuqun mərtəbəsinə keçər. Onlar ancaq bu mənəzildən sonra son dayanacaqlarına yetişirlər” [1, s.179]. Müəllif təsəvvüfdə mərtəbələrin mahiyyəti, haq-iqət aşıqlarının bu mərtəbələrə nə dərəcədə qovuşduğu haqqında görüş və düşüncələrini, bu mə-nədə Həllac Mənsurun can aldığı və çatdığı mərtəbəni izah edir.

“Məqalat”da Həllac Mənsurun müasiri olmuş bir islam alimində də bəhs olunur. Bu, Cü-neyd Bəğdədinin tələbəsi olmuş İmam Şibli dir. Fiqh elminin ən onda gələn bilicilərindən sayılan Şibli Bəğdədinin ən məşhur əsəri “Cinlərin əsrarı” əsəridir. Şəms onun adını çəkərək yazır: “Aləmdə həm dünya, həm axirət, həm də Haqq əhli var. Necə ki, Şibli axirət əhli, Mövlana da Haqq əhli dir.” Müəllif sufi mürsidlər içində Şibli Bəğdədinin daha çox axirət əhli olduğu qənaət-tindəndir.

Şəms Təbrizi əsərdə Əbu Səid Əbül-Xeyr adlı sufi aliminin də adını çəkir. “Məqalat”da oxu-yuruq: “Əbu Səid və o, on iki il ot kökü ilə qidalanaraq şayaşan sufi Həllacın tutduğu yolda bu sərzdən bir qorxu duya bilməzdi. Onunla bu sözü danışarkən, nə deməkdir bu, deyirlər. Madam ki, elədir, onda bu qədr yetər” [1, s.97]. Adıçəkilən şəxslə bağlı onu deməliyə ki, Təbriz yaxınlı-ğında ki Miyana şəhərində doğulmuş, X yüzilliyin sonu, XI yüzilliyin əvvəlində yaşamış sufi mürsididir.

Şəms Təbrizi əsərində Şərqdə və bütün dünyada məşhur olan böyük alim İbn Sina, həm şair, həm də astronom və riyaziyyatçı kimi tanınmış Ömər Xəyyam barədə də xatırlatma edir. “Maq-alat”ın bir yerində oxuyuruq: “Məhəmməd Qazali Əbu Əli Sinanın “Əl-İşarət-ət-Tənbihat” adlı əsə-rini Ömər Xəyyama oxuyurdu. Onu çox üstün yaradılışlı, yetkin bir insan olduğu üçün həmişə pis-

ləmək istəyərlər. Qəzalı isə "İhya ulumiddin" adlı əsərində İbn Sınadan faydalanmışdı. Onu yeni-dən oxuyar, Xəyyama "hələ başa düşmədinmi?" deyə işarə edərdi. Üçüncü dəfə oxudu. Mütriblərə, musiqiçilərə, çalğuçılara səsləndi. Ta ki, Qəzzalının qarşısına gəlsin, çalğılar çalınıb, ona oxuduğu şeyin faydalı olduğunu hər kəs bilsin" [1, s.246]. Gördüyümüz kimi, burada bir neçə islam alimi və Şərq mütəfəkkirindən bəhs olunur. Məlum olduğuna kimi, İbn Sina ensiklopedik biliyə malik bir şəxs idi. Uşaq çağlarından Quran oxuyan İbn Sina görkəmli ərəb alim və şairlərinin əsərləri ilə də tanış idi. O, hələ on yeddi yaşında ikən təbəat elminin sirlərinə yiyələnərək hökmdarı müalicə etmişdi. Bunun müqabilində saray kitabxanasına rəhbərlik ona tapşırılmışdı. İbn Sinanın astronomiya, fəlsəfə və tibbə dair kitabları onu Avropada məşhurlaşdırmışdı. Şəms Təbrizi onun filosofluğu haqqında bunları deyir: "Əbu Əli Sina yarım filosofdur. Tam filosof Əflatundur, eşq davası aparar" [1, s.307]. Şəmsin belə qənaətə gəlməsində daha öncə bəhs etdiyimiz məsələnin də rolu vardır. Belə ki, müəllif tamlıq və mükəmməllik məsələsində təmkinlə davranmağa üstünlük verir. Qeyd edək ki, "Təbəat elminin qanunu" İbn Sinanın möhtəşəm əsərlərindəndir.

Şəms Təbrizinin adını çəkdiyi digər bir filosof isə Eynəlqüzat Miyanacidir. Müəllif ondan Eynəlqüzat Həmədəni deyə bəhs edir. XI yüzillikdə yaşamış bu mütəfəkkir əslən azərbaycanlı olub, bir çox fəlsəfi traktatın müəllifidir. Onun "Həqiqətlərin məğzi", "Müqəddimələr", "Qərbin Şikayəti" əsərləri məşhurdur. "Məqalat"da onun haqqında deyilir: "Həmədəni Eynəlqüzatdan bir neçə söz danışdı. Bu adam "olan bir şeyi dedim, dilim-ağzım qurusun, kaş olmayaydı" söylədiyi üçün dolu yağb" [1, s.260]. Şəms Təbrizi alimlə bağlı eşidib bildiklərini danışaraq onun kərəmətindən söz açmışdır.

Yuxarıda bir çox mütəfəkkirlərin yetişməsində rolu olmuş Cüneyd Bağdadinin adını çəkmişdik. Tam adı Əbülqasim əl-Cüneyd ibn Məhəmməd əl-Xəzzaz əl-Kəvəriri əl-Bağdadi olan bu şəxs X əsrin islam alimlərindəndir. Əslən fars olan alim Bağdaddə yaşayıb-yaratdığı üçün Bağdadı adlanmışdır. O, icmaçı yönümlü sufizmin təbliğatçılardan idi. O və onun tərəfdarları Allahı dərk edərək həqiqətə çatan insanların birliyinə can atırdılar. "Təsəvvüf Haqqın səni səndən uzaqlaşdırması və özü ilə ehyat etməsidir" fikri Cüneyd Bağdadinin fəlsəfəsini əks etdirən məşhur ifadədir. Onun "Rəsail" adlı əsəri məlumdur. "Məqalat"da ondan bu cür bəhs olunur: "Uşaqlar bir-birinə Cüneyd Bağdadini göstərərək, "budur bütün gecə Allah yolunda oyaq qalan adamdır", deyirdilər. Cüneyd bunu eşitdikdə, "onların zənnində yanılmamasına görə say göstərim", - dedi. Əvvəllər hər gün gecə yarısına qədər oyaq qalırdısa, o gecədən sonra səhərə qədər oyaq qalmaq cəhd elədi" [1, s.331]. Müəllif bu əhvalatı nəql etmək üçün Cüneyd Bağdadinin sözü ilə əməli düz olan, ona bəslənən etimadı doğrultmaq üçün çalışan əsl sufi, vicdanlı alim, ən ümdeyi isə dürüst insan olduğunu nəzərimizə çatdırır.

Şəms Təbrizi əsərində Əhməd Fəqih, Fəridəddin Əttar, Sədi Şirazi, Nəsirəddin Tusi kimi görkəmli mütəfəkkirlər haqqında da məlumat verir. Onlarla bağlı əhvalatlardan nümunələr gətirərək fikirlərini əsaslandırır. Lakin "Məqalat"da haqqında ən çox bəhs olunan, six-six istinad edilən, adı sevgi və hörmətlə çəkilən Mövlana Cəlaləddin Rumi. Müəllif ondan belə söz açır: "Mövlana hərərətli danışmadığı zaman da onu sevrərlər. Faqət onda fəsbət nəqəsi yoxdur, deyirlər. Amma daha mülayim danışmağa başladımı, o vaxt onun həqiqi dəyəri anlaşılır. Sözlərindəki şirinliyə, gəncələr də, ahıllar da aşiq olar. Onu sevrərlər. Onun mənimlə bərabər olduğunu bilirlər. Mənim onların inandığına inanmadığı yolundakı sözümlərin mənasını da anlayırlar" [1, s.118]. Gördüyümüz kimi, Şəmsin Mövlana haqqında düşüncələri başqaları ilə bağlı görüşlərindən fərqlənir. Bu düşüncələrdə sonsuz eşq, səfqət və səmimiyyət ifadə olunmuşdur. O, Mövlananın elmını də bütün alimlərin elmindən yüksək tutaraq özünün ağıl və kamalda ona çata bilməyəcəyini deyir. "Məqalat"ın bir yerində oxuyuruq: "Mövlanaya gəldikdə isə, onun bu saat dünyanın heç bir yerində tayı və bənzəri yoxdur. Bütün fənlərdə, fundamental elmlərdə, din bilgisində, qrammatika, sintaksis, məntiq elmlərində ən böyük alimlərlə cəsarətlə danışar, mübahisə edər...Mən ağıl baxımından bilinəməsi vacib olan bu mövzularda yüz il çalışsam, ondakı elm və hünərin onda birini əldə edə bilmərəm" [1, s.124]. Şəmsin həqiqətləri etiraf etməklə Mövlananı necə yüksək dəyərləndirdiyi göz qabağındadır. Bu və buna bənzər fikirlərə bütün əsər boyu rast gəlinir.

Nəticə / Conclusion

Belə qənaətə gəlmək olar ki, əslində "Məqalat" bütövlükdə Şəms Təbrizinin bir alim və şair olaraq Mövlanadan necə feyz aldığına əks etdirir. "Məqalat" Şəms Təbrizinin Mövlana Cəlaləddinlə qarşılaşaraq kamilliyə doğru irəliləməsinin, elmi, irfani yetkinliyə çatmasının mükəmməl bir məhsuludur, desək, yanılmarq.

Ədəbiyyat / References

1. Sasani Ç. Orta əsrlər Azərbaycan poeziyasında Naturalist ədəbi-fəlsəfi fikir. Bakı, Elm, 2007.
2. Təbrizi Şəms. Məqalat. Bakı, N Print Studiya, 2009.
3. Tokel D. Türk İslam Edebiyatı, Varlık ve İnsan . Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi. Pdf.
4. <https://www.birazoku.com/makalat>
5. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sems-i-tebrizi>

Восточные мыслители в произведении "Макалат" Шамса Табризи

Кёнюль Гаджиева

Доктор философии по филологии
Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.
E-mail: konulhaciyeva75@gmail.com

Резюме. Шамс Табризи является одним из всемирно известных мыслителей Азербайджана и Востока. После смерти Шамсы его преемники и последователи всю информацию, услышанную от него, собрали в сборнике под названием "Макалат" ("Беседы"). В сборнике повествуется о жизни поэта, его мистических воззрениях, беседе с Мовланой и другими мистиками. Ценность и значимость произведению придает также то, что оно содержит сведения об известных исторических личностях, великих мыслителях Востока, прославленных и мудрых людях. В произведении автор рассказывает о таких выдающихся личностях, как Баязид Бистами, Фахраддин Рази, Шахабaddin Сухраварди, Санан, Халладж Мансур, Омар Хайям, Шибли Багдади, Ибн Сина, Эйналгузат Миянаджи, Фаридаддин Аттар, Сади Ширази и Насираддин Туси, приводит примеры, связанные с ними. В сборнике "Макалат" больше всего речь идет о Мовлане Джалаладине Руми, цитируются его мысли. Шамс Табризи говорит о нем с любовью и уважением.

Ключевые слова: Шамс Табризи, мыслитель, Азербайджан, суфийские воззрения, наука